

Jurisdiction and the Applicable Law in Litigations against Social Virtual Networks

Samira Soleymanzadeh

Assistant Prof., Department of International Trade, Faculty of Commerce and Trade, College of Management, University of Tehran, Tehran, Iran. E-mail: soleymanzadehs@ut.ac.ir

Abstract

Objective

Virtual social networks are considered a type of media. Media refer to any material or immaterial means on paper or electronic media in real space or for publishing and announcing information, which can be licensed or unlicensed. It seems that the essence of any media activity is publicity, accessibility, and the ability to have a large-scale impact. Media, as a necessary and inevitable social phenomenon, can have its own legal challenges in any form. To solve these challenges, legal solutions must be sought at both legislative and judicial levels.

The importance of this issue is very high, given the undeniable increase in the impact of media activities in the transnational dimension. This is because, due to the entry of a foreign element, multiple legal systems are involved in solving this problem. Any legal system that is affected by transnational media activity has a claim to address that issue through its courts and laws. An area that is the subject of discussion is the principles of conflict of laws and conflict of courts. Virtual social networks are considered one of the types of media and can be examined from the perspective of media law and its considerations. An important point in this regard is the impossibility of determining the concept of borders and, consequently, cross-border activity in the context of virtual social media. Because borders in their physical and classical sense do not make sense in cyberspace, and crossing borders is not a material phenomenon. In addition, the method of cross-border activity is examined in terms of impact rather than being justified in terms of the place of occurrence of the act.

Although the subject of the present study has a history of study in foreign countries such as the United States of America and European Union member states, it is considered a new matter in Iranian law. Perhaps the reason for the long history of discussion in the mentioned countries is that the use of virtual social networks has a longer history in their countries and is considered a relatively new matter in the

Iranian legal system. On the other hand, the issue of filtering and perhaps the lack of recognition of the aforementioned networks at different times in Iranian law has caused the legal challenges arising from these communications to be hidden and perhaps the legal solutions to them to be blurred. Although in Iran, a court of law entitled Culture and Media has been allocated in proportion to the subject matter of these challenges, there is no accessible judicial practice from the opinions of the courts that have examined the decisions issued in this court. Also, in civil lawsuits that are directly filed in the courts, reliable judicial practice has not been produced. The Electronic Commerce Law approved in 2003 attempted to identify electronic platforms and their rights and duties, but it does not provide a solution regarding the vitality and the extensive ability to announce information through the aforementioned platforms. Perhaps at the time that the law was approved, the legal challenges arising from virtual social networks had not yet emerged. In addition, the Computer Crimes Law approved in 2009 has created a suitable platform for criminally dealing with those activities that are criminal and are committed through computers. The Islamic Penal Code approved in 2013, considering the punishment for legal entities and the possibility of attributing the crime in some cases to the managers of the legal entity, can be used in this regard.

Research Methodology

This article is written using an analytical method, in such a way that first the data from different legal systems are collected, compared and examined with the Iranian legal system, subjected to legal analysis and interpretation, and then entered into this article.

Findings

The most important finding of this article is that so far, major legal systems such as the European Union and the United States have not adopted specific rules for jurisdiction and the method of choosing the law in virtual transnational lawsuits. Also, the judicial practice of these countries shows that the principles of conflict of jurisdiction of courts and conflict of laws in these lawsuits and other lawsuits that are not of a comparative nature are the same. The same approach has been followed in Iran so far.

Discussion & Conclusion

When it comes to filing a lawsuit against virtual social networks, the first issue that comes to mind is filing a lawsuit against the companies that own such networks. Besides, the important question here, is the extent of the duties of social network owners towards citizens and governments for disclosing user information, which is a

two-faced issue. On the one hand, these platforms are obliged to protect the privacy and personal information of users, and on the other hand, since they have the power to influence the sovereignty of countries through the conscious circulation of information, they have obligations towards them.

It seems that whenever the aforementioned networks can reach an agreement with the governments on this issue, they are considered to be infringers in terms of omission, but otherwise, there is no obligation in this regard. Assuming that there is a contract, the competent court and the governing law will be subject to the contractual requirements, but assuming that there is no contract, the assumption of condemnation of the companies that own these networks seems very unlikely.

Regarding the governing law, assuming that there is a contract, the law governing the contract is the criterion of action, which can be determined by the free will of the parties. Assuming that there is no contract, the law governing non-contractual obligations is the criterion of action, which can be the law of the place of the harmful act, the law of the place where the damage occurred, and the law that is most relevant to the dispute.

Keywords: Internet, Virtual space, Social network, Legal rules, Jurisdiction of courts, International rulings, Foreign element.

Citation: Soleymanzadeh, Samira (2024). Jurisdiction and the Applicable Law in Litigations against Social Virtual Networks. *Media Management Review*, 3(3), 422-442. (in Persian)

Media Management Review, 2024, Vol. 3, No.3, pp. 422- 442

doi: <https://doi.org/10.22059/MMR.2024.385824.1136>

Published by University of Tehran, Faculty of Management

Article Type: Research Paper

© Authors

Received: May 25, 2024

Received in revised form: August 08, 2024

Accepted: August 28, 2024

Published online: October 01, 2024

دادگاه صالح و قانون حاکم در دعاوی علیه شبکه‌های اجتماعی مجازی

سمیرا سلیمان‌زاده

استادیار، گروه تجارت بین‌الملل، دانشکده تجارت و بازرگانی، دانشکده‌گان مدیریت، دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: soleymanzadehs@ut.ac.ir

چکیده

هدف: شبکه‌های اجتماعی مجازی از انواع رسانه محسوب می‌شوند. منظور از رسانه، هرگونه وسیله مادی یا غیر مادی در بستر کاغذی یا الکترونیکی در فضای حقیقی یا برای نشر و اعلان اطلاعات است که می‌تواند دارای مجوز یا فاقد مجوز باشد. به نظر می‌رسد اقتضای ذات هرگونه فعالیت رسانه‌ای، علنی بودن، قابلیت دسترسی و وصف اثرگذاری در مقیاس وسیع است. اهمیت این موضوع با توجه به افزایش انکارناپذیر اثرگذاری فعالیت‌های رسانه‌ای در بُعد فراملی، بسیار زیاد است. موضوع پژوهش حاضر، در کشورهای خارجی نظیر ایالات متحده آمریکا و کشورهای عضو اتحادیه اروپا سابقه بررسی دارد؛ اما در حقوق ایران، امری نوین محسوب می‌شود.

روش: این مقاله با روش تحلیلی نگارش شده است. ابتدا داده‌ها از نظام‌های مختلف حقوقی جمع‌آوری شده و با نظام حقوقی ایران مقایسه و بررسی و از جنبه حقوقی تحلیل و تفسیر شده است؛ سپس این اطلاعات برای استفاده وارد مقاله شده است.

یافته‌ها: در این مقاله مهم‌ترین یافته این است که تاکنون نظام‌های بزرگ حقوقی، مثل اتحادیه اروپا و ایالات متحده، قوانین خاصی برای صلاحیت و نحوه انتخاب قانون در دعاوی فراملی مجازی تصویب نکرده‌اند. رویه قضایی این کشورها نیز نشان می‌دهد که اصول تعارض صلاحیت دادگاه‌ها و تعارض قوانین در این دعاوی و دعاوی غیرمجازی، واحد است. در ایران نیز تاکنون از همین رویکرد پیروی شده است.

نتیجه‌گیری: در فرض طرح دعوا علیه شرکت‌های مالک شبکه‌های اجتماعی مجازی، باید تفکیک قائل شد. اگر قراردادی بین زیان‌دیده و مالک شبکه اجتماعی وجود داشته باشد، دادگاه صالح و قانون حاکم، تابع نظام قراردادی خواهد بود؛ اما فرضی که قراردادی نباشد با توجه به اینکه اقتضای ذات فعالیت رسانه‌ای، گردش آزاد اطلاعات است، فرض محکومیت شرکت‌های مالک این شبکه‌ها، بسیار بعید به نظر می‌رسد.

کلیدواژه‌ها: اینترنت، فضای مجازی، شبکه اجتماعی، تعارض قوانین، صلاحیت دادگاه‌ها، احکام بین‌المللی، عنصر خارجی.

استناد: سلیمان‌زاده، سمیرا (۱۴۰۳). دادگاه صالح و قانون حاکم در دعاوی علیه شبکه‌های اجتماعی مجازی. *بررسی‌های مدیریت رسانه*، ۳(۳)، ۴۲۲-۴۴۲.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۵

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۶/۰۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۱۰

doi: <https://doi.org/10.22059/MMR.2024.385824.1136>

بررسی‌های مدیریت رسانه، دوره ۳، شماره ۳، صص. ۴۲۲-۴۴۲

ناشر: دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

© نویسندگان

مقدمه

شبکه‌های اجتماعی مجازی، از انواع رسانه محسوب می‌شوند. منظور از رسانه، هرگونه وسیله مادی یا غیرمادی در بستر کاغذی یا الکترونیکی در فضای حقیقی یا برای نشر و اعلان اطلاعات است که می‌تواند با مجوز یا بدون مجوز باشد. به نظر می‌رسد که اقتضای ذات هرگونه فعالیت رسانه‌ای، علنی بودن، قابلیت دسترسی و وصف اثرگذاری در مقیاس وسیع است. رسانه به‌عنوان پدیده لازم و اجتناب‌ناپذیر اجتماعی، در هر شکلی، می‌تواند چالش‌های حقوقی خاص خود را داشته باشد (لیپشولتز^۱، ۲۰۲۴). برای حل این چالش‌ها، به ناچار باید به چاره‌اندیشی حقوقی در دو سطح تقنینی و قضایی مبادرت کرد (الفانت^۲، ۲۰۱۱).

اهمیت این موضوع با توجه به افزایش انکارناپذیر اثرگذاری فعالیت‌های رسانه‌ای در بُعد فراملی، بسیار زیاد است (گریلمن^۳، ۲۰۱۵)؛ آنجایی که با ورود یک عنصر خارجی، نظام‌های حقوقی متعددی درگیر این حل مسئله می‌شوند. هر نظام حقوقی که از فعالیت رسانه‌ای فراملی متأثر شده باشد، داعیه رسیدگی به آن موضوع را از طریق دادگاه‌ها و قوانین خود دارد؛ عرصه‌ای که محل بحث از اصول تعارض قوانین و تعارض دادگاه‌هاست. شبکه‌های اجتماعی مجازی، یکی از انواع رسانه محسوب می‌شوند و از منظر حقوق رسانه و ملاحظات آن قابل بررسی هستند. نکته مهم در این خصوص، عدم امکان تعیین مفهوم مرز و به تبع فعالیت فرامرزی در بستر رسانه‌های اجتماعی مجازی است؛ زیرا مرز به مفهوم فیزیکی و کلاسیک آن، در فضای مجازی معنا ندارد و عبور از مرز پدیده‌ای مادی نیست. علاوه‌براین شیوه فعالیت فرامرزی، بیش از آنکه از حیث محل وقوع فعل توجیه‌پذیر باشد، از حیث اثرگذاری بررسی می‌شود.

موضوع پژوهش حاضر، گرچه در کشورهای خارجی نظیر ایالات متحده آمریکا و کشورهای عضو اتحادیه اروپا سابقه بررسی دارد، در حقوق ایران، امری نوین محسوب می‌شود. شاید علت سابقه طولانی بحث در کشورهای یادشده، این باشد که استفاده از شبکه‌های مجازی اجتماعی در کشورهای آن‌ها سابقه طولانی‌تری دارد و در نظام حقوقی ایران، موضوعی کمابیش جدید محسوب می‌شود. از سوی دیگر، مسئله فیلترینگ و شاید به‌رسمیت شناخته‌نشده شبکه‌های یادشده در برهه‌های مختلف در حقوق ایران، موجب پنهان شدن چالش‌های حقوقی ناشی از این ارتباطات و شاید مه‌آلود شدن راه‌کارهای حقوقی آن شده است. گرچه در ایران، دادرسی با عنوان فرهنگ و رسانه، به تناسب موضوعیت این چالش‌ها تخصیص داده شده است؛ اما رویه قضایی قابل دسترسی از آرای دادگاه‌هایی وجود ندارد که به تصمیم‌های صادر شده در این دادرسی رسیدگی کرده باشد. همچنین در دعاوی مدنی که به‌طور مستقیم در دادگاه‌ها طرح می‌شوند، رویه قضایی اتکاپذیری تولید نشده است. قانون تجارت الکترونیک، مصوب ۱۳۸۲، تلاش کرده است تا پلتفرم‌های الکترونیک و حقوق و تکالیف آن‌ها را شناسایی کند؛ اما در خصوص مجازی بودن و قابلیت گسترده اعلان اطلاعات از طریق بسترهای یادشده، راه‌کاری ارائه نمی‌دهد. شاید عصری که آن قانون به تصویب رسیده است، چالش‌های حقوقی ناشی از شبکه‌های اجتماعی مجازی، هنوز ظهور نیافته بود. علاوه‌براین، قانون جرایم رایانه‌ای، مصوب ۱۳۸۸، بستر مناسبی برای برخورد جزایی با آن دسته از فعالیت‌هایی که وصف مجرمانه داشته و از طریق رایانه ارتکاب یافته‌اند، ایجاد

1. Lipschultz
2. Elefant
3. Grimmelmann

کرده است. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ نیز با در نظر گرفتن مجازات برای اشخاص حقوقی، امکان انتساب جرم در برخی موارد به مدیران شخص حقوقی، می‌تواند در این راستا مورد استفاده قرار گیرد.

در دعوی علیه شبکه‌های اجتماعی مجازی، سه دسته ادعا قابل تفکیک است و هر یک می‌تواند توسط کاربر شبکه اجتماعی یا شرکت مالک شبکه اجتماعی ارتکاب یابد:

دسته نخست، جرایمی است که از این طریق ارتکاب یابد. توهین، افتراء، نشر اکاذیب، جاسوسی، تخلیه اطلاعاتی، نقض حریم خصوصی و تهدید، رایج‌ترین جرایمی هستند که در فضای مجازی، در بستر شبکه‌های اجتماعی ارتکاب می‌یابند (ساریکاکیس و وینتر^۱، ۲۰۱۷).

دسته دوم خسارات مادی یا معنوی است که می‌تواند به‌عنوان الزامات خارج از قرارداد توسط افراد یادشده به اشخاص حقیقی یا حقوقی وارد شود.

دسته سوم دعوی نیز می‌تواند نقض تعهد در قراردادهایی باشد که یک طرف آن کاربر شبکه اجتماعی یا مالک آن در قالب شخص حقوقی ناقض قرارداد است.

در دسته نخست، تعارض قوانین رخ نمی‌دهد؛ زیرا اصل صلاحیت دادگاه، محل وقوع جرم و سرزمینی بودن قوانین جزایی در همه نظام‌های حقوقی به‌طور یکسان اجرا می‌شود^۲. در خصوص افعال زیان‌باری که ممکن است از طریق شبکه‌های اجتماعی صورت گیرد، می‌توان تفکیک قائل شد. این افعال ممکن است متضمن آسیب به تمامیت جسمانی انسان‌ها یا موجب تفویت اموال ایشان شود. فروش کالاها و محصولات مرتبط با سلامتی و بهداشت که به‌طور متقابلانه عرضه شده‌اند، فاسد یا غیراصل هستند یا در کل، می‌توانند تهدیدی ذاتی برای سلامتی انسان به‌شمار آیند، مثل داروهای کاهش وزن فوری یا مواد مخدر که در دسته نخست قرار می‌گیرند (لمبرت، بری و استوکس^۳، ۲۰۱۲). فروش کالاها و خدمات موهوم، نظیر خدمات حقوقی، خدمات مهاجرتی، خدمات پزشکی و... می‌تواند مثال‌هایی از دسته دیگر فعل زیان‌بار باشد. نکته مهم و حائز اهمیت آن است که این افعال فارغ از عنصر معنوی، یعنی سوءنیت، اعم از خاص و عام ارزیابی می‌شوند و بُعد کیفری در این موضوع، اصول تعارض دادگاه‌ها و قوانین را شامل نمی‌شود.

نکته مهم دیگری که در این خصوص باید به آن توجه کرد، لزوم همکاری مالکان شبکه‌های اجتماعی برای رصد کردن کاربران متخلف و سهولت طرح دعوا علیه ایشان است. اگر کاربران شبکه‌های اجتماعی بدانند که کلیه اطلاعات ایشان توسط مالکان آن شبکه رصد و سپس، به مدعیان ارائه می‌شود، در رفتار خود محتاط‌تر خواهند شد.

سؤال‌های اصلی و فرعی‌ای که در این مقاله به آن‌ها خواهیم پرداخت، عبارت‌اند از:

سؤال اصلی: برای طرح دعوا علیه یک کاربر یا مالک شبکه اجتماعی مجازی، باید به کدام دادگاه دادخواست داد و قاضی طبق چه قانونی رسیدگی خواهد کرد؟

1. Sarikakis & Winter

۲. برای مثال، از عنوان مقررۀ بروکسل که به مقررۀ صلاحیت اتحادیه اروپا موسوم است، می‌توان فهمید که صرفاً در امور مدنی و تجاری وضع شده است.

3. Lambert, Barry & Stokes

سؤال فرعی: آیا همان راه کارهای کلاسیک حل تعارض در دادگاه‌ها و قانون، می‌تواند در دعاوی علیه کاربران یا مالکان رسانه‌های مجازی هم کاربرد داشته باشد؟

فرضیه‌هایی که تلاش شده است تا در این مقاله اثبات شود، عبارت‌اند از:

فرضیه اصلی: دادگاه صلاحیت‌دار بین‌المللی، برای طرح دعوا علیه بسترهای ارتباط جمعی وجود ندارد، مگر اینکه یک جرم سازمان یافته بین‌المللی که قابلیت پیگیری در سطح بین‌المللی داشته باشد، از این طریق رخ دهد.

فرضیه فرعی: دعاوی علیه رسانه‌های جمعی مجازی، در قالب‌های مرسوم حقوق بین‌الملل خصوصی توصیف می‌شود و عمدتاً با همان راه کارهای حقوق ملی حل‌شدنی است.

این پژوهش با رویکرد تطبیقی نگاشته شده است و به‌طور عمده، بیانگر سیاست تقنینی و قضایی ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپاست. کشورهای هدف مطالعه از این رو انتخاب شده‌اند که از حیث پیشگامی در حل چالش‌های حقوقی فضای مجازی، به دلیل قدمت استفاده از این بسترها در امور ارتباطی و تجاری، سابقه بیشتری دارند؛ از این رو نگارنده بدون ارزیابی صحت و سقم این راه‌حل‌ها، فقط با بیان تحلیلی و گاه نقادانه، به ارائه راه کار برای آن قسمت از حقوق ایران می‌پردازد که با سایر نظام‌های حقوقی تطابق دارد.

روش پژوهش در این مقاله، روش کتابخانه‌ای است که از روش‌های شناخته شده در مطالعات علوم انسانی و به‌ویژه حقوق شمرده می‌شود. به این شکل که ابتدا داده‌ها از نظام‌های مختلف حقوقی جمع‌آوری و با نظام حقوقی ایران مقایسه و بررسی شده است و از جنبه حقوقی تحلیل و تفسیر شده و با ورود به این مقاله، از آن استنتاج و نتیجه‌گیری صورت گرفته است. علت انتخاب این روش در این پژوهش، نخست ماهیت علم حقوق است. ماهیت این علم، به‌ویژه در عرضه حقوق بین‌الملل خصوصی تا حد زیادی بر داده‌ها و یافته‌های سایر نظام‌های حقوقی مبتنی است. برای دسترسی به داده‌های سایر نظام‌های حقوقی، بهترین روش مراجعه به منابع کتابخانه‌ای فیزیکی و آنلاین سایر کشورهای دنیاست. در کتابخانه‌های یادشده، علاوه بر کتب، پایان‌نامه‌ها و مقاله‌های منتشر شده در آن نظام حقوقی نیز، موجود و قابل بررسی است. بنابراین برای مراجعه به کتب، مقاله‌ها، پایان‌نامه‌ها و گزارش‌های سایر کشورها، باید به کتابخانه‌های فیزیکی و آنلاین سایر کشورها مراجعه کرد. علت دوم انتخاب این روش، ماهیت این موضوع است. در این موضوع انتخاب قانون مناسب و دادگاه انطباقی برای رسیدگی به دعاوی علیه شبکه‌های مجازی، محل تحلیل است؛ زیرا بعد از بررسی اطلاعات موجود در قوانین و رویه قضایی سایر کشورها، باید روش‌های انتخاب شده در سایر کشورها بررسی و با ایران مقایسه و در انتها در قالب نتیجه به مخاطب ارائه شود.

این پژوهش با توجه به رویکردهای ارائه شده، در دو بخش کلی سامان‌دهی شده است. بخش نخست، به دادگاه صلاحیت‌دار در دعاوی علیه کاربران و مالکان شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌پردازد؛ زیرا در یک ترتب منطقی، حل موضوع صلاحیت دادگاه، بر صلاحیت قانون مقدم است. در این قسمت نگارنده با مطالعه قوانین در کشورهای مختلف که در موضوعات حقوقی فضای مجازی پیشینه طولانی‌تری دارند، به بیان موضوع می‌پردازد. بخش دوم، به قانون حاکم در دعاوی علیه شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌پردازد. این قسمت نیز با رویکرد تطبیقی و تقسیم‌بندی دعاوی گوناگون در عرصه فضای مجازی، سعی در توصیف این اختلاف‌ها با رویکرد حقوق بین‌الملل خصوصی و تعیین راه کار برای قانون حاکم دارد.

بخش اول: دادگاه صلاحیت‌دار در دعاوی علیه شبکه‌های اجتماعی مجازی

در این قسمت دو نظام حقوقی ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپا را بررسی می‌کنیم که در این گونه دعاوی پیشینه شایان توجهی دارند؛ سپس موضع حقوق ایران را بیان می‌کنیم.

قسمت اول: نظام حقوقی آمریکا

انتظار می‌رود در حقوق ایالات متحده، موضوعات راجع به حقوق فضای مجازی داخل در صلاحیت قانون‌گذاری و قضایی فدرال باشد. به نظر می‌رسد این موضوعات از این جهت توسط حقوق ایالتی تنظیمگری نشده‌اند که سطح اثرگذاری فراایالتی و به تبع فراملی دارند. با وجود این، در ایالات متحده آمریکا هیچ ابتکار واحدی در سطح فدرال در مورد دعاوی آنلاین و مجازی وجود ندارد و این موضوع در تصمیمات قضایی هر ایالت تصمیم‌گیری می‌شود که تولید سابقه و رویه قضایی می‌کند. به دلیل شکل تقسیمات کشوری ایالات متحده، هر ایالت از حیث نظام قضایی این استقلال عمل را دارد که دادگاه‌های خود را سازمان‌دهی کند و در برخی موارد، به‌ویژه در امور مدنی و تجاری، قانون وضع کند؛ بنابراین هر ایالت به قواعد صلاحیت قضایی خود متکی است و قواعد خود را وضع می‌کند. شایان ذکر است که قانون اساسی ایالات متحده، برخی از موازین صلاحیت قضایی را در اصول خود مقرر کرده است. برای مثال، اصل چهاردهم که اصل دادرسی و حمایت از قانون را برای افراد تحت صلاحیت ایالات متحده تعیین می‌کند، اجازه نمی‌دهد که اتباع آمریکایی در دادگاه‌های غیرصلاحیت‌دار مورد تعقیب قرار گیرند (استین^۱، ۲۰۰۳).

قوانین ایالات متحده به‌عنوان یک سیستم حقوقی کامن‌لا، عمدتاً از طریق رویه قضایی توسعه می‌یابد. به عبارت دیگر، تصمیمات قضایی منبع اصلی حقوق را تشکیل می‌دهند و به کاربرد و تفسیر قانون برای موارد مشابه در آینده کمک می‌کنند. یک اصل بنیادین که معمولاً در سیستم‌های حقوقی با سنت انگلیسی - آمریکایی به کار می‌رود، اصل عدم تناسب دادگاه^۲ است که در این موارد، مرجع قضایی می‌تواند از اعمال صلاحیت در مورد دعاوی خاص خودداری کند. در تجزیه و تحلیل برای تشخیص عدم تناسب دادگاه، از یک راه‌حل ناکارآمد یا ناعادلانه برای دعوا جلوگیری می‌شود و تلاش می‌شود تا بهترین راه‌حل برای موارد مشابه ارائه شود.

معمولاً در حقوق ایالات متحده، وجود شخص یا شیء، به‌عنوان موضوع دعوا در یک محل است که صلاحیت قضایی ایجاد می‌کند (جیمenez^۳، ۲۰۱۵). مبنای این ایجاد صلاحیت نیز، قاعده حداقل ارتباط یا حداقل تماس^۴ است که برای ایجاد صلاحیت دادگاه ضروری است. این معیار برای نخستین بار در دعاوی شرکت شوکو علیه ایالت واشنگتن، در سال ۱۹۴۵ بنا نهاده شد (دیوان عالی آمریکا^۵، ۱۹۴۵).

هدف این معیار، اطمینان از عدم ثبت درخواست رسیدگی قضایی، در مکانی است که خواننده هیچ ارتباط یا ارتباط منطقی با آن ندارد. پس از تأیید وجود حداقل ارتباط، دادگاه به مرحله تجزیه و تحلیل می‌رسد تا نوع دعوا را با توجه به

1. Stein

2 Forum non conveniens

3. Jimenez

4. Minimum contact

5. US Supreme Court.

معیارهای موجود در دعاوی مهم و تأثیرگذار، نظیر هانسون علیه دنکلا، در سال ۱۹۵۸، مشخص کند^۱. در این دعا دادگاه معیاری را ارائه داد که بر اساس آن، جریان تجارت^۲ ملاک احراز صلاحیت قرار گرفت. طبق این معیار، دادگاه برای احراز صلاحیت باید قانع شود که آیا خواننده ارتباط ارادی، معنادار و مستمری با مقر دادگاه دارد یا خیر. علاوه بر این، آیا از این فعالیت‌های مستمر، به دنبال تحصیل و تعقیب نفع معناداری است یا خیر. اگر پاسخ به این پرسش مثبت باشد، دادگاه می‌تواند صلاحیت خود را برای رسیدگی به دعاوی چنین خواننده‌ای احراز کند.

در این راستا، باید به آرای مهم که در اختلاف‌های ناشی از تعاملات در فضای سایبری صادر شده است، نیز توجه شود. در این دعاوی، به اقتضای رسانه‌ای بودن دعا و مجازی بودن آن توجه شده و معیار صلاحیت تغییر یافته است. دو دعاوی مهم کادلر علیه جونز^۳ و شرکت تولیدی زیپو علیه شرکت زیپو دات کام^۴ از این قبیل هستند. در این دعاوی نه معیار حداقل تماس، بلکه معیار حداقل آثار^۵ یا آزمون اثر^۶، ایجاد صلاحیت کرده است.

در استدلال این آرا، معیار حداقل ارتباط، یعنی محل انتشار یک خبر در قالب روزنامه، برای ایالت فلوریدا صلاحیت ایجاد کرده بود؛ اما چون اثر فعل زیان‌بار در کالیفرنیا، ایالتی که روزنامه در آن توزیع شده، احراز شده بود، شکایت در دادگاه‌های ایالت اخیر اقامه و رسیدگی شد. کالیفرنیا جایی بود که آثار فعل زیان‌بار رسانه‌ای، در نهایت در آنجا احساس و توسط دادگاه احراز شد. تغییر معیار احراز صلاحیت، از محل انجام فعل به محل اثر فعل، به خوبی اقتضای فعالیت‌های رسانه‌ای و اثر آن در آیین حقوق را نمایان می‌سازد. این تغییر با توجه به دشواری احراز محل وقوع مال یا محل اقامت شخص یا مرکز اداره شرکت در دعاوی فضای مجازی، کمک کننده است و تسهیلی برای دادخواهی اشخاص و دادرسی دادگاه محسوب می‌شود.

در پرونده زیپو، بحثی درباره نقض حقوق علامت تجاری وجود داشت. استدلال مندرج در این پرونده، به معیار تبدیل شد؛ زیرا مدلی را برای تعریف صلاحیت قضایی در خصوص دعاوی نوظهور مجازی مفتوح کرد که به عنوان مقیاس طیفی^۷ در نظر گرفته شد. این معیار، گستره‌ای از سیر تعاملات تجاری و تبادل اطلاعات را مشخص می‌کند و تعیین صلاحیت قضایی توسط دادگاه‌های داخلی را به طور مستقیم با ماهیت و کیفیت فعالیت تجاری انجام شده از طریق فضای مجازی توسط خواننده متناسب دانسته شده است. در ارزیابی این معیار، عنصری از رفتار مذاکره فعال نیز وجود دارد که بر اساس آن، بخشی که با خواهان در تماس است و تجارت را در یک مکان خاص از طریق یک وبسایت یا شبکه اجتماعی خاص به طور سیستماتیک انجام می‌دهد، در احراز صلاحیت ارزیابی می‌شود. البته امکان احراز رفتار منفعلانه‌تری نیز وجود دارد که زمانی مشخص می‌شود که فقط اطلاعات در یک آدرس الکترونیکی در دسترس باشد و هیچ ارتباط سیستماتیکی، بین طرفین احراز نشده باشد.

با وجود این، برخی از مطالعات، به ناکافی بودن معیارهای ایجاد شده توسط دعاوی کادلر و زیپو، برای رسیدگی به

1. <https://goo.gl/dbkgBV>. Accessed in: 01/03/2024

2. Stream of commerce

3. <https://goo.gl/xeV5I>. Accessed in: 01/03/2024

4. Zippo Dot Com, Available at: <<https://goo.gl/CjccVJ>>. Accessed in: 12/10/2024

5. Minimum effect

6. Effect test

7. Sliding scale

دعاوی مجازی برون مرزی اشاره می‌کنند. این تحلیل‌ها نشان می‌دهد که معیارهای ایجاد شده برای پرونده‌های مربوط به دعاوی علیه کاربران شبکه‌های اجتماعی، ممکن است مؤثرتر از معیارهای سابق نباشد که برای دعاوی آفلاین استفاده می‌شد یا اینکه به تدوین قواعد جدید، قابل اجرا، سازگارتر و مؤثرتر نیاز باشد.

علاوه بر توسعه رویه قضایی، موضوع صلاحیت توسط نهادهای مقرر گذار خصوصی در ایالات متحده نیز، در کانون توجه قرار گرفته که به اقدامات بخشی منجر شده است. یکی از ابتکارهای اصلی، اصول فرایند دیجیتالی^۱ است. ائتلافی که اتاق‌های فکر، متخصصان و شرکت‌های بزرگ را گرد هم می‌آورد که به دنبال اصلاح قانون حفظ حریم خصوصی ارتباطات الکترونیکی (ECPA) در کشور است و از سال ۱۹۸۶ لازم‌الاجرا شده است.^۲ همچنین قوانینی در مورد شنود ارتباطات نیز در حال تصویب است که ابتکار آن در اختیار شرکت‌هایی است مانند اپل، فیسبوک و گوگل و هدف آن تحت تأثیر قرار دادن کنگره ایالات متحده، از طریق رایزنی و مذاکره برای به‌روزرسانی ارتباطات الکترونیکی است که به نظر آن‌ها در مواجهه با فناوری‌های جدید، ناکارآمد است.

در حال حاضر، کنگره ایالات متحده، در حال بحث در خصوص پیشنهاد «قانون حفظ حریم ایمیل»^۳ است که سازمان‌های جامعه مدنی و کارشناسان، آن را پیشرفت مهمی برای تضمین امنیت ارتباطات الکترونیکی تلقی کرده‌اند؛ هرچند به عقیده تحلیلگران حقوق آمریکا، این فرایند به‌کندی در حال انجام است.^۴ به نظر می‌رسد که بعید است با توجه به ماهیت مقررات، تلاش‌های یادشده در خصوص مسئله صلاحیت، تغییر بنیادینی ایجاد کند.

قسمت دوم: نظام حقوقی اتحادیه اروپا

مسائل مربوط به نظام‌مندی چالش‌های حقوقی، در باب شبکه‌های اجتماعی در کشورهای عضو اتحادیه اروپا، در سطح اتحادیه و از طریق مقررات اتحادیه‌ای سامان‌دهی شده است. در اروپا، بسترهای حقوقی کمابیش خوب و جامعی، به‌ویژه به‌منظور حل‌وفصل اختلاف‌های ناشی از تعاملات دیجیتالی ایجاد شده است. این وظیفه اخیراً توسط کمیسیون اروپا، برای تداوم و گسترش یکپارچگی تجاری و اقتصادی، ضروری تشخیص داده شده و به ایجاد استراتژی معروف به «بازار واحد دیجیتال»^۵ منجر شده است. این بازار واحد دیجیتال، همانند مفهوم بازار مشترک^۶ در اتحادیه اروپا است که به‌طور عمده در ابعاد اقتصادی و تجاری کاربرد دارد و واجد مقررات واحدی برای کلیه کشورهای عضو اتحادیه است. شایان ذکر است همان گونه که از نام آن هویداست، حقوق اتحادیه برای تنظیم روابط بین کشورهای عضو با کشورهای غیرعضو کاربردی ندارد و فقط می‌تواند الگویی غیرالزام‌آور برای تنظیم روابط حقوقی آتی باشد.

در حقوق اتحادیه اروپا که می‌توان گفت از نمونه‌های موفق یکپارچه‌سازی قوانین و مقررات است، یک مقررده واحد برای صلاحیت قضایی در دعاوی گوناگون وجود دارد که به نظر می‌رسد فروض کمابیش جامعی را پوشش داده است.

1. Digital Due Process

۲. برای اطلاعات بیشتر به <https://goo.gl/VmwqHk> مراجعه کنید.

3. Electronic Communications Privacy Act

4. Email Privacy Act

5. Email Privacy Act. Available at: <<https://goo.gl/EZh1Gy>>. Accessed in: 01/11/2024

6. Digital Single Market

7. Common market

این مقرر که موسوم به مقررۀ بروکسل یک است، در سال ۲۰۱۲ به تصویب رسیده است (مقررات پارلمان شورای اروپا، ۲۰۱۲). در خصوص صلاحیت دادگاه در دعاوی مربوط به اموال غیرمنقول و بدون در نظر گرفتن اینکه چه دعوی در حال طرح است، حقوق اتحادیه، در بند ۴ ماده ۸ مقررۀ یادشده، قاعدۀ عام صلاحیت دادگاه محل وقوع مال را در نظر گرفته است.^۲

اگر مال غیرمنقول موضوع دعوا نباشد، ماده ۴ مقررۀ بروکسل بیان کرده است که کشور عضوی که خواننده در آن اقامت دارد، اصولاً برای حل و فصل اختلاف‌های مربوط به امور مدنی و تجاری، صلاحیت قضایی دارد. به عبارت دیگر، قواعد صلاحیت در اتحادیه اروپا، بر اساس اصل صلاحیت دادگاه محل اقامت خوانده^۳ است. از این رو، می‌توان گفت که مقررۀ اروپایی، به عنوان قاعدۀ کلی، به دادگاه‌های کشوری که نقض‌کننده تعهد یا عامل زیان در آن اقامت دارد، صلاحیت قضایی را می‌دهد. این قاعده صرف نظر از ملیت طرف دعوا اعمال می‌شود.

در دعاوی علیه کاربران شبکه‌های اجتماعی مجازی، باید محل اقامت یک ارائه‌دهنده خدمات دیجیتال را یافت تا بتوان از آن در دادگاه‌های کشورهای عضو اتحادیه اقامۀ دعوا کرد. تعیین محل اقامت آن ارائه‌دهنده، همیشه آسان نیست. شرکتی را تصور کنید که در بخش فروش آنلاین فعال است، در فرانسه مستقر است و با سرورهایی که در اسپانیا فعال است، کار می‌کند؛ اما با شکایت مشتری آلمانی در خصوص زمان حمل و نقل و مطابقت کالاهای معامله شده مواجه است. این شرکت کجاست؟ اقامتگاه به معنای مرکز مهم امور او، دقیقاً در کجا مستقر شده است تا بتوان صلاحیت محلی را در آن محل مستقر کرد؟

دستورالعمل اتحادیه اروپا، در خصوص تجارت الکترونیک^۴، محل تأسیس شرکت ارائه‌کننده خدمات آنلاین را جایی تعیین می‌کند که شرکت در آن فعالیت اقتصادی خود را انجام می‌دهد. این مقررۀ مجازی می‌تواند برای دادخواهان و دادرسان مفید باشد. در فرضی که فعالیت اقتصادی از مکان‌های مختلف ارائه شود، باید مشخص کرد که مرکز ارائه خدمات^۵ کدام است. با این حال، دستورالعمل تنها اهدافی را تعیین می‌کند که باید برای مدیریت بهتر دعاوی الکترونیکی، به آن‌ها دست یافت و انتخاب بهترین ابزار را به هر کشور عضو واگذار می‌کند. بنابراین، هر یک از اعضای اتحادیه اروپا می‌تواند در داخل قلمرو قانون‌گذاری و قضایی خود تعریف کند که چگونه این معیار مرکز خدمات مندرج در دستورالعمل را اعمال می‌کند. برای نمونه، در مثالی که در بند قبل گفته شد، محل تأسیس شرکت مادر متخلف که در اساسنامه آن درج شده است، می‌تواند دادگاه صلاحیت‌دار برای طرح دعوا را مشخص کند.

به طور کلی، تعیین صلاحیت در اتحادیه اروپا، از اصل صلاحیت دادگاه محل اقامت خوانده تبعیت می‌کند. با این حال، استثناهایی تحت عنوان صلاحیت خاص^۶ برای این قاعده وجود دارد که در مواد ۷ تا ۲۵ مقررۀ بروکسل یک آمده

1. Regulation of the European Parliament

۲. بند ۴ ماده ۸ مقررۀ بروکسل بیان می‌دارد:

In matters relating to a contract, if the action may be combined with an action against the same defendant in matters relating to rights in rem in immovable property, in the court of the Member State in which the property is situated.

3. Forum Defensoris

4. European Directive on Electronic Commerce (2000/31 / EC)

5. Center of service

6. Special competencies

است. استثناهای یادشده عبارت‌اند از: صلاحیت در امور بیمه، صلاحیت در امور مربوط به قراردادهای مصرف‌کننده، صلاحیت در قراردادهای استخدامی فردی و گسترش صلاحیت. به‌منظور تجزیه‌وتحلیل موضوع مقاله، تنها به صلاحیت‌هایی پرداخته خواهد شد که با دعوای مجازی ارتباط اساسی دارند. سایر صلاحیت‌ها، از اهمیت شایان توجهی برخوردارند اما با این مطالعه مرتبط نیستند.

علاوه‌بر اصل صلاحیت دادگاه محل اقامت خوانده، مقرر شده در بند ۱ ماده ۷ خود مقرر می‌دارد که می‌توان در دعوای قراردادی، از خوانده در محلی که تعهد خاصی انجام شده یا باید انجام شود، شکایت کرد.^۱ به عبارت دیگر، صلاحیت دادگاه محل انجام تعهد، یک صلاحیت قضایی ارفاقی برای طرح دعوا علیه متعهد قراردادی که تعهد خود را نقض کرده، برقرار کرده است. با وجود این و با توجه به اینکه عمده دعوی علیه شبکه‌های اجتماعی مجازی، مسبوق به وجود یک قرارداد نیست، این ماده نمی‌تواند مبنایی برای این قسم از دعوای باشد. هرچند اگر یکی از شرکت‌های مالک این شبکه‌های اجتماعی با انعقاد قراردادی در یکی از کشورهای عضو مستقر شود، می‌توان از این ماده برای نقض تعهدهای قراردادی ایشان استفاده کرد.

اگر محل تأسیس شرکت ارائه‌دهنده خدمات در کشوری غیر از کشورهای عضو اتحادیه اروپا واقع شده باشد، لازم است در قرارداد قید شود که هر گونه اختلاف در کشوری که قرارداد منعقد شده است، حل‌وفصل خواهد شد؛ زیرا این مقرر، فقط برای تنظیم روابط بین کشورهای عضو برقرار شده است. ذکر این نکته ضروری است که این صلاحیت ارفاقی، برای قراردادهای مربوط به فروش کالا و خدمات اعمال می‌شود.

علاوه‌براین، بند ۲ ماده ۷ مقرر صلاحیت، مقرر می‌دارد که در دعوای غیر قراردادی، دعوا باید در محلی حل‌وفصل شود که حادثه زیان‌بار رخ می‌دهد.^۲ این ماده می‌تواند برای طرح دعوا علیه کاربر شبکه اجتماعی و شرکت مالک آن شبکه مورد استناد قرار گیرد. به نظر می‌رسد رویه قضایی ایالات متحده آمریکا که به‌جای معیار صلاحیت محل وقوع فعل زیان‌بار، به معیار صلاحیت محل اثر عمل زیان‌بار توجه کرده است، مقررهای مفیدتر و کارا تر برای دعوای مجازی باشد.

قسمت سوم: نظام حقوقی ایران

در حقوق ایران، ماده ۹۷۱ قانون مدنی در ارتباط با صلاحیت بین‌المللی قابل استفاده است که ما را به قانون آیین دادرسی مدنی هدایت می‌کند (نهرینی، ۱۳۹۶). به‌موجب این ماده، «دعوی از حیث صلاحیت محاکم و قوانین راجعه به اصول محاکمات تابع قانون محلی خواهد بود که در آنجا اقامه می‌شود، مطرح بودن همان دعوی در محکمه اجنبی رافع صلاحیت محکمه ایرانی نخواهد بود». همچنین می‌توان با توجه به ماده ۵ قانون مدنی^۳ و نیز موازین مندرج در قانون

1. In matters relating to a contract, in the courts for the place of performance of the obligation in question;
2. In matters relating to tort, delict or quasi-delict, in the courts for the place where the harmful event occurred or may occur;
۳. ماده ۵: کلیه سکنه ایران اعم از اتباع داخله و خارجه مطیع قوانین ایران خواهند بود، مگر در مواردی که قانون استثنا کرده باشد. علاوه‌براین، معیار صلاحیت دادگاه، در ماده ۱۱ قانون آیین دادرسی مدنی، اقامتگاه خواهان است.

آیین دادرسی مدنی که تابعیت ایرانی را از شرایط اصحاب دعوا به‌شمار نیاورده است^۱، استنباط کرد که دادگاه‌ها برای دعاوی که حتی هر دو طرف آن بیگانه باشند نیز، صلاحیت رسیدگی دارند. به طریق اولی، دادگاه‌های ایران برای رسیدگی به دعاوی که علیه طرف خارجی طرح و اقامه می‌شود نیز، صلاحیت خواهند داشت.

در نظام دادرسی ایران، میان صلاحیت داخلی و بین‌المللی تفاوت بنیادینی نیست؛ بنابراین برای درک صلاحیت بین‌المللی، باید به مقررات داخلی و در رأس آن قانون آیین دادرسی مدنی رجوع کرد (مافی و ادبی فیروزجایی، ۱۳۹۳). ماده ۱۱ قانون آیین دادرسی مدنی مقرر کرده است که «دعا باید در دادگاهی اقامه شود که خواننده در حوزه قضایی آن اقامه دارد و اگر خواننده در ایران اقامتگاه نداشته باشد، در صورتی که در ایران محل سکونت موقت داشته باشد، در دادگاه همان محل باید اقامه شود...». این ماده که قاعده کلی صلاحیت دادگاه محل اقامت خواننده را در حقوق دادرسی ایران مستقر کرده است، در ارتباط با دعاوی مجازی نیز قابلیت اجرا دارد.

قاعده اصلی در صلاحیت دادگاه، محل اقامت خواننده است و این قاعده، طبق ماده‌های ۲۲ و ۲۳ برای شرکت‌های تجاری نیز اعمال می‌شود. به نظر می‌رسد که عبارت مرکز اصلی شرکت در مواد ۲۲ و ۲۳ همان اقامتگاه شرکت است. قانون تجارت، بارها از عبارت «مرکز اصلی» استفاده کرده است^۲ و به نظر نمی‌رسد که مفهوم دیگری به‌جز اقامتگاه

۱. در کل تابعیت در دادرسی‌های دادگاه‌های ایران جایگاهی ندارد یا به‌ندرت اثری برای آن بار شده است. به‌طور مثال، در ماده ۱۴۴ قانون آیین دادرسی مدنی آمده است: «تابع دولت‌های خارج، چه خواهان اصلی باشند یا به عنوان شخص ثالث وارد دعوا گردند، بنا به درخواست طرف دعوا، برای تأدیه خسارتی که ممکن است بابت هزینه دادرسی و حق الوکاله به آن محکوم گردند، باید تأمین مناسب بسپارند. درخواست اخذ تأمین فقط از خواننده تبعه ایران و تا پایان جلسه اول دادرسی پذیرفته می‌شود.

۲. ماده ۳۶: «شرکت سهامی به‌موجب شرکت‌نامه که در دو نسخه نوشته شده باشد، تشکیل می‌شود، یکی از نسخه‌ها به‌طوری که در ماده (۵۰) مقررات، ضمیمه اظهارنامه مدیر شرکت و دیگری در مرکز اصلی شرکت ضبط خواهد شد». ماده ۶۲: «مجمع عمومی سالانه یک یا چند مفتش (کمیسر) معین می‌کند - مفتشین مزبور که ممکن است از غیر شرکا نیز انتخاب شوند، مأموریت خواهند داشت که در موضوع اوضاع عمومی شرکت و همچنین، در باب بیلان (خلاصه جمع و خرج) و صورت‌حساب‌هایی که مدیرها تقدیم می‌کنند، به مجمع عمومی سال آینده گزارش بدهند - تصمیماتی که بدون این گزارش راجع به تصدیق بیلان و صورت‌حساب‌های مدیران اخذ می‌شود، معتبر نخواهد بود. در صورتی که مجمع عمومی مفتشین مذکور را معین نکرده باشد یا یک یا چند نفر از مفتشینی که معین شده‌اند، نتوانند گزارش بدهند یا از دادن گزارش امتناع نمایند، رئیس محکمه بدایت مرکز اصلی شرکت به تقاضای هر ذی‌حقی و پس از احضار مدیران شرکت مفتشین را انتخاب یا به‌جای آن‌هایی که نتوانسته‌اند یا امتناع کرده‌اند، مفتشین جدیدی معین می‌کند». ماده ۷۷: «اعلان مذکور در فوق باید در مجله رسمی عدلیه و در یکی از جراید کثیرالانتشار مرکز اصلی شرکت، دو دفعه و به فاصله ۱۰ روز منتشر شود. در صورتی که مرکز اصلی شرکت در خارج از تهران باشد، باید در یکی از روزنامه‌های یومیه تهران که همه‌ساله از طرف وزارت عدلیه برای انتشار این قبیل اعلانات معین می‌شود نیز، منتشر گردد». ماده ۷۹: «قیمت سهامی که به طریق مذکور در فوق فروخته می‌شود، در مرکز اصلی شرکت یا در بانک ملی ایران ودیعه گذاشته خواهد شد و هر گاه در ظرف ۱۰ سال از تاریخ فروش سهام صاحب سهام سابق خود را نداده و وجهی را که به طریق فوق امانت گذاشته شده است، مطالبه ننماید، نسبت به حق او مرور زمان حاصل شده و وجه مزبور در حکم اموال بلاصاحب بوده و مدیر شرکت مکلف است که آن را به مقامات صلاحیت‌دار تسلیم نماید. هر مدیر شرکت که به این تکلیف عمل نکند، به تأدیه سه برابر وجه مذکور محکوم خواهد شد». ماده ۸۰: در صورتی که شرکت بخواهد سهام با اسم خود را به سهام بی‌اسم تبدیل نماید، باید مراتب را به طریقی که فوقاً مقرر است، یک مرتبه اعلان نماید و اگر در ظرف مهلتی که معین می‌شود و نباید کمتر از دو ماه باشد، صاحبان سهام، سهام با اسم خود را به سهام بی‌اسم تبدیل نکنند، سهام با اسمی که در دست آن‌ها باقی می‌ماند، باطل و سهام جدید در مرکز اصلی شرکت به اسم آن‌ها ودیعه خواهد بود». ماده ۱۷۰: تا ۱۵ روز قبل از انعقاد مجمع عمومی هر صاحب سهامی می‌تواند (خود یا نماینده او) در مرکز اصلی شرکت حاضر شده از صورت بیلان و صورت دارایی و راپورت هیئت نظار اطلاع حاضر کند.

شرکت را مدنظر داشته است، بدون اینکه به تعریف آن بپردازد. به‌طور مثال، به‌موجب بند ۱ ماده ۳۷ لایحه اصلاح قسمتی از قانون تجارت، تعیین و درج مرکز اصلی شرکت در اساسنامه اجباری است^۱.

در خصوص اقامتگاه شرکت نیز در نظام حقوقی ایران، اقوال متفاوت است. به‌موجب ماده ۵۹۰ قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱ «اقامتگاه شخص حقوقی همان محلی است که اداره شخص حقوقی در آن جاست» و به‌موجب ذیل ماده ۱۰۰۲ قانون مدنی مصوب ۱۳۱۳ «... اقامتگاه اشخاص حقوقی مرکز عملیات آن‌ها خواهد بود». در خصوص ارتباط بین این دو ماده و رویکرد غالب در این خصوص، سخن‌های مفصلی بیان شده است که این مقاله مجال تکرار آن‌ها را به نگارنده نمی‌دهد (برای اطلاعات بیشتر، ر.ک، سلیمان‌زاده، ۱۴۰۱). قانون تجارت الکترونیک در خصوص صلاحیت در دعاوی تجاری اظهارنظر نکرده است. این قانون فقط در ماده ۷۷، موضوع صلاحیت جزایی را به قانون احاله داده است؛ بنابراین باید طبق عموماً قانون آیین دادرسی، قانون مدنی و قانون تجارت در این مورد اظهارنظر کرد.

با توجه به وضع موجود، باید محل اقامت کاربر شبکه اجتماعی را ملاک طرح دعوا برای دعوی این چنینی قرار داد. موضوعی که احراز آن به‌سادگی صورت نمی‌گیرد. اگر مقامات و مراجع انتظامی بتوانند در خصوص اشخاص حقیقی، خواهان دعوا را در احراز محل اقامت وی یاری کنند، مقصود حاصل است. در فرض عدم امکان چنین مساعدتی، احراز محل اقامت خوانده، از موانع دادخواهی و دادرسی محسوب می‌شود. به‌ویژه در فرضی که شخص حقیقی طرف دعواست، این مورد اهمیت خاصی می‌یابد. اگر خواننده دعوا مالکان شبکه‌های اجتماعی باشند، ابتدا باید در خصوص امکان طرح چنین دعوی با توجه به اقتضائات حقوق رسانه و حقایق موضوعی دعوا، اندیشیده شود و بعد از احراز وجود ارکان دعوا، به نظر می‌رسد دادگاه‌های محل اقامت شرکت مالک خوانده صلاحیت داشته باشند. هرچند با توجه به دشواری‌های دادخواهی و دادرسی در نظام حقوقی ایران، معیار صلاحیت دادگاه محل بروز اثر فعل زبان‌بار به نفع صلاحیت دادگاه‌های ایران و به سود خواهان ایرانی باشد، موضوعی که تاکنون در قوانین و رویه قضایی ایران به رسمیت شناخته نشده است.

بخش دوم: قانون حاکم در دعاوی علیه شبکه‌های اجتماعی مجازی

در این قسمت نیز همانند بخش سابق، دو نظام حقوقی ایالات متحده آمریکا و اتحادیه اروپا بررسی می‌کنیم که در این گونه دعوی پیشینه چشمگیری دارند؛ سپس موضع حقوق ایران را بیان می‌کنیم.

قسمت اول: نظام حقوقی آمریکا

همان گونه که می‌دانیم، از تراکنش‌های آنلاین، ممکن است طیف گسترده‌ای از اختلاف‌ها به وجود آید. در مواجهه با این گونه اختلاف‌ها که با حوزه‌های قضایی مختلف مرتبط هستند، موضوع چگونگی دستیابی به راهی برای حل یک تعارض حقوقی مربوط به اینترنت، بسیار مهم است. پس از تعیین صلاحیت قضایی، گام بعدی انتخاب قانونی است که برای حل تعارض حقوقی قابل اجرا باشد.

در ایالات متحده آمریکا، دو دکتترین اصلی برای انتخاب قانون حاکم بر ماهیت دعوا وجود دارد: انتخاب آزاد قانون برای ماهیت دعوا و عدم آزادی انتخاب قانون. هیچ یک از این دو اصل، به‌طور کامل و بدون استثنا اجرا نمی‌شود و

۱. ماده ۳۷: شرکت باید دارای اساسنامه باشد که نکات ذیل، مخصوصاً در آن تصریح بشود: (۱) اسم و مرکز اصلی شرکت. و ...

موضوع دعوا در انتخاب هریک از راه‌حل‌های یادشده، تعیین کننده است. در خصوص قانون قابل اجرا برای تعهدهای قراردادی، اصل آزادی قراردادی، مقتضای انتخاب آزادانه قانون همانند سایر آثار قرارداد است (ونگ^۱، ۲۰۱۰). در ایالات متحده آمریکا سند واحدی برای بیان خطمشی‌ها و حدود این آزادی برای انتخاب قانون وجود ندارد.

این موضوع در ایالات مختلف، توسط اسناد توصیه‌ای و غیرالزام‌آور و رویه قضایی نظام‌مند شده است. در این کشور، سلسله اسناد نمونه برای ارائه راه‌کار در خصوص نحوه تدوین قوانین و مقررات مرتبط با تعارض قوانین وجود دارد که به بیانیه‌های تعارض قوانین معروف است. بیانیه دوم تعارض قوانین^۲ تصریح می‌کند که قانون انتخاب شده توسط طرفین، بر قرارداد حاکم خواهد بود. با این حال، این آزادی انتخاب می‌تواند توسط دو مانع مهم محدود شود. اگر قانون انتخاب شده، به‌طور آشکار با قرارداد بین طرفین مرتبط نباشد یا قاعده اساسی مرتبط با نظم عمومی را نقض کند (ونگ، ۲۰۱۵).

مقررات مشابهی نیز در قانون متحدالشکل ایالات متحده آمریکا^۳ یافت می‌شود. این قانون متحدالشکل که در سطح فدرال تصویب شده است، الگوی قانون‌گذاری برای ایالات متحده است. هرچند عمده مقررات تعارض قوانین از طریق حقوق نرم^۴ و نه حقوق سخت^۵، پایه‌گذاری شده است. در حال حاضر، معیار خاصی مانند صلاحیت برای انتخاب قانون قابل اجرا، در خصوص قراردادهای الکترونیکی وجود ندارد و از همان قواعد عام تبعیت می‌شود. اصلاحیه بیانیه دوم تعارض قوانین ایالات متحده، در فرضی که قانونی انتخاب نشده باشد، قانون محل انعقاد یا اجرای قرارداد را برای اعمال بر ماهیت دعوا توصیه می‌کند^۶.

همچنین در قانون یکپارچه تعاملات اطلاعاتی^۷، موازین خاصی برای معاملاتی مانند خرید و صدور مجوز نرم‌افزارها وجود دارد. تجدید بیان دوم تعارض قوانین، به سهم خود حکم می‌کند که عدم انتخاب قانون توسط طرفین، به اعمال قانون محلی منجر می‌شود که محل تأسیس یا اجرای قرارداد باشد. در خصوص قانون حاکم بر مسئولیت‌های غیرقراردادی، ملاک‌ها در ایالت مختلف، متفاوت است و می‌تواند قانون محل وقوع فعل زیان‌بار، قانون محل ورود ضرر و قانون محلی باشد که بیشترین ارتباط را با موضوع دعوا دارد. به نظر می‌رسد فضای رسانه‌ای و سایبری، بیش از آنکه مسئله قانون حاکم را تحت تأثیر قرار داده باشد، بر مسئله صلاحیت اثرگذار شده است. این در حالی است که شاید بتوان گفت در فضای رسانه‌ای که اثر عمل بیش از خود عمل، مهم و تعیین کننده است، اقتضای قانون محل اثر عمل را بر دعوا می‌طلبد.

قسمت دوم: نظام حقوقی اتحادیه اروپا

همان گونه که گفته شد، پس از تعیین صلاحیت قضایی برای حل تعارض، لازم است قانون قابل اجرا برای حل یک

1. Wang

2. Available at: <<https://goo.gl/OfBpyj>>. Access in: 01/19/2017

3. Uniform Commercial Code (UCC)

4. Soft law

5. Hard law

6. <https://goo.gl/iKA-ZCE>. Access 15/01/2024

7. Uniform Information Transaction Act (UCITA)

مورد خاص تعیین شود. برای این منظور، در اتحادیه اروپا، مقررات رُم یک^۱ و رُم دو^۲ در خصوص تعهدهای قراردادی و غیرقراردادی معیارهای قانون حاکم را تعیین کرده‌اند. مانند مقررات بروکسل، این مقرره خاص انتخاب قانون در امور مدنی و تجاری است و در مورد امور گمرکی و اداری یا سایر امور عمومی اعمال نمی‌شود.

طبق بند ۱ ماده ۳، اصل آزادی انتخاب قانون قابل اجرا، بر تعهدهای قراردادی اعمال می‌شود^۳. همچنین بند ۲ ماده ۳ مقرر کرده است که در هر زمان، طرفین در صورت توافق مشترک، می‌توانند قانون انتخاب شده برای قرارداد را تغییر دهند^۴. در صورت عدم انتخاب قانون در قرارداد، طبق بند ۱ ماده ۴ قانون قابل اعمال، قانون کشور محل اقامت فروشنده یا ارائه دهنده خدمات است^۵. احراز محل اقامت خواننده، همان گونه که در بخش صلاحیت گفته شد، محل تأسیس شرکت ارائه‌کننده خدمات آنلاین به‌عنوان معیار محل اقامت پذیرفته شده است.

مقرره رُم ۲ به بیان معیار قانون قابل اعمال بر تعهدهای غیرقراردادی می‌پردازد و مقرر می‌دارد که قانون قابل اعمال برای تعهدهای غیر قراردادی، قانون^۶ کشوری خواهد بود که محل ورود خسارت است^۷. بدیهی است که در هر دو مورد یادشده، توصیف رابطه حقوقی و قراردادن هر نوع رابطه در یک دسته ارتباط، وظیفه قاضی است که طبق قانون مقر دادگاه به این عمل اقدام می‌کند. همان فردی که با بررسی حقایق موضوعی دعوا تصمیم می‌گیرد که محل اقامت محل بروز خسارت را تشخیص و قانون آن محل را به‌عنوان قانون قابل اعمال، رعایت کند.

رویه قضایی و دکتین در اتحادیه اروپا بر این باور است که مقررات یادشده می‌تواند بر دعاوی مجازی نیز اعمال شود. با این حال، ممکن است در فضای مجازی تضادهایی وجود داشته باشد که ارتباط مستقیمی با مقررات مذکور نداشته باشد. در چنین شرایطی، قاضی نمی‌تواند قانون را بر اساس رُم یک یا رُم دو تفسیر کند^۸. اتحادیه اروپا تاکنون اقدام قانونی یا قضایی خاصی برای تغییر معیارهای مندرج در مقرره‌های رُم یک و رُم دو، در دعاوی مجازی انجام نداده است.

قسمت سوم: نظام حقوقی ایران

در خصوص قانون حاکم بر قراردادها و مسئولیت مدنی، نظام حقوقی ایران موضع ویژه‌ای دارد. در نظام حقوقی ایران در ارتباط با قراردادها، قاعده حل تعارض خاص وجود دارد. ماده ۹۶۸ مقرر داشته است: «تعهدات ناشی از عقود تابع قانون محل وقوع عقد است، مگر این که متعاقدین اتباع خارجه بوده و آن را صریحاً یا ضمناً تابع قانون دیگری قرار

1. <http://bit.ly/2vPJSX7>. Accessed in: 12/13/2016.

2. <http://bit.ly/2uF9aZa>. Accessed in: 12/13/2016.

3. Available at: <<http://bit.ly/2vPJSX7>>. Accessed in: 12/13/2016.

4. Available at: <<http://bit.ly/2vPJSX7>>. Accessed in: 01/09/2017.

5 Available at: <<http://bit.ly/2uF9aZa>>. Accessed in: 01/09/2017.

6. Lex loci damni

7. Available at: <<http://bit.ly/2uF9aZa>>. Accessed in: 01/09/2017.

8. “a aplicação da lei do país onde o dano ocorre (lex loci damni), referindo-se tanto ao evento causal como ao dano”. PEREIRA, Alex- andre Libório Dias. O tribunal competente em casos da internet segundo o acórdão “e-date advertising” do Tribunal de Justiça da União Europeia [The competent court in Internet cases according to the e-date advertising judgment of the Court of Justice of the European Union - authors’ translation]. Revista Jurídica Portuguesa. No.: 16. 2014. p: 18.

داده باشند.» این ماده به ظاهر توانسته است که خلأ ناشی از نبود قاعده حل تعارض برای قراردادهای را از بین ببرد؛ اما متن آن به گونه‌ای انشا شده است که اختلاف نظرهای متعددی را دامن زده است.

اختلاف نظرها در خصوص امری یا تخییری بودن این ماده است. نگارنده خود، به دلیل تبعیت قاعده حل تعارض از قاعده ماهوی ضمن باور به تخییری بودن ماده ۹۶۸ از میان استدلال‌ات موجود در تحقیقات انجام شده، استدلال اخیر را واجد ارزش حقوقی دانسته و به این دلیل، قائل به آزادی اراده ایرانیان، برای انتخاب قانون در قراردادهای بین‌المللی‌شان است. بحث تشخیص محل انعقاد عقد در قراردادهای مجازی نیز بحث مفصلی است که اغلب به حاکمیت نظریه وصول قبولی منجر می‌شود (ر.ک، کاتوزیان، ۱۳۸۶).

برای تعیین قانون قابل اعمال بر تعهدهای غیرقراردادی در نظام حقوقی ایران تا کنون مقرره‌ای به تصویب نرسیده است (ملکوتی و ساورایی، ۱۳۹۵). بنابراین با توجه به ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی^۱ و اصل ۱۶۷ قانون اساسی^۲، قاضی باید حتی در مواردی که قانون در ارتباط با موضوعی خاص، حکمی ندارد، از طریق منابع معتبر اسلامی فتاوی معتبر و اصول حقوقی مبادرت به اصدار رأی نماید. در نحوه اجرایی کردن این ماده و اصل، دشواری‌ها و اختلاف نظرها بسیار است (جباری، ۱۳۷۸)؛ اما در هر حال، قاضی ایرانی در صورت مواجهه با دعوی که ناشی از الزامات غیر قراردادی باشد، چنانچه به بهانه نبود متن مصوب قانونی از اصدار رأی امتناع ورزد، مستنکف از احقاق حق شناخته می‌شود و با مجازات انتظامی مواجه خواهد شد.^۳

حال با توجه به متون کنونی حقوق ایران، چندین راه حل ارائه شده است. طبق ماده ۵ قانون مدنی ایران که مقرر داشته است: «کلیه سکنه ایران اعم از اتباع داخله و خارجه مطیع قوانین ایران خواهند بود، مگر در مواردی که قانون استثنا کرده باشد.» و حاوی اصل سرزمینی بودن قوانین است، هر فعل زیان‌باری که در قلمرو جغرافیایی ایران رخ دهد، تابع قوانین ایران خواهد بود (کاتوزیان، ۱۳۸۷). نظر دیگر، مبتنی بر اخذ وحدت ملاک از قانون حاکم بر قرارداد و ماده ۹۶۸ قانون مدنی ایران است، در این ماده که قانون حاکم بر تعهدهای قراردادی را تابع محل وقوع عقد دانسته است،

۱. قضات دادگاه‌ها موظفانند موافق قوانین، به دعاوی رسیدگی کرده، حکم مقتضی صادر یا فصل خصومت نمایند. در صورتی که قوانین موضوعه کامل یا صریح نبوده یا متعارض باشند یا اصلاً قانونی در قضیه مطروحه وجود نداشته باشد، با استناد به منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر و اصول حقوقی که مغایر با موازین شرعی نباشد، حکم قضیه را صادر نمایند و نمی‌توانند به بهانه سکوت یا نقص یا اجمال یا تعارض قوانین از رسیدگی به دعوا و صدور حکم امتناع ورزند، والا مستنکف از احقاق حق شناخته شده و به مجازات آن محکوم خواهند شد.

۲. قاضی موظف است کوشش کند که حکم هر دعوا را در قوانین مدونه بیابد و اگر نیابد با استناد به منابع معتبر اسلامی یا فتاوی معتبر، حکم قضیه را صادر نماید و نمی‌تواند به بهانه سکوت یا نقص یا اجمال یا تعارض قوانین مدونه، از رسیدگی به دعوا و صدور حکم امتناع ورزد.

۳. ماده ۱۶ قانون نظارت بر رفتار قضات ۱۳۹۰/۷/۱۷

ماده ۱۶: مرتکبان هر یک از تخلفات زیر با توجه به اهمیت و شرایط ارتکاب، به یکی از مجازات‌های انتظامی درجه شش تا ده محکوم می‌شوند:

- ۱) سوء استفاده از اموال دولتی، عمومی و توقیفی
- ۲) خودداری از اعتبار دادن به مفاد اسناد ثبتی بدون جهت قانونی
- ۳) خودداری از پذیرش مستندات و لوائح طرفین و وکلای آنان جهت ثبت و ضبط فوری در پرونده
- ۴) خودداری غیرموجه از عزیمت به محل خدمت در موعد مقرر یا ترک خدمت بیش از سی روز
- ۵) استنکاف از رسیدگی و امتناع از انجام وظایف قانونی

می‌تواند معیاری برای باور به حکومت قانون محل وقوع فعل زیان‌بار بر دعاوی مسئولیت مدنی باشد. نتیجه در دو استدلال اخیر، واحد است.

قانون تجارت الکترونیک، به‌رغم اینکه در ماده ۳ به صوف بین‌المللی بودن این قانون اشاره کرده است، حاوی قاعده حل تعارضی در این خصوص نیست. هرچند شاید به دلالت التزام بتوان ماده ۴ این قانون را حمل بر اراده قانون‌گذار برای صلاحیت قانون ایران کرد^۱.

در هر حال، تعیین قاعده حل تعارض بر مسئولیت مدنی، یک امر کاملاً ضروری است و سیاست قضایی و تقنینی مناسبی را می‌طلبد. حال، تمایلات قانونی و قضایی در نظام‌های بزرگ حقوقی دنیا، نظیر ایالات متحده و اتحادیه اروپا به این سمت رفته‌اند که قانونی که بیشترین ارتباط را با دعا دارد یا قانون محلی را که اثر عمل رسانه‌ای مجازی در آنجا مشهود است، بر این گونه دعاوی حاکم کنند. شاید نظام حقوقی ایران هم با اتخاذ این نظرها و تصویب آن در قوانین مربوطه، به شفافیت و قابلیت پیش‌بینی این گونه دعاوی کمک و دادخواهی و دادرسی را تسهیل کند.

نتیجه‌گیری

وقتی سخن از طرح دعا علیه شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌شود، نخستین موضوعی که به ذهن متبادر می‌شود، طرح دعا علیه شرکت‌های مالک این شبکه‌هاست، فارغ از اینکه یک ادعا در ابتدا می‌تواند علیه کاربر آن شبکه طرح شود. در خصوص اعمالی که کاربر یک شبکه اجتماعی می‌تواند انجام دهد که جنبه غیر مجاز داشته باشد، باید تفکیک قائل شد. اگر کاربر شبکه اجتماعی با خواهان رابطه قراردادی داشته باشد، نظام حاکم بر روابط بین طرفین، تابع قواعد عمومی قراردادهاست؛ بنابراین، دادگاه صلاحیت‌دار برای طرح دعا علیه کاربر یک شبکه اجتماعی، علاوه بر دادگاه محل اقامت خوانده، می‌تواند دادگاه محل انعقاد قرارداد یا محل اجرای تعهدهای قراردادی باشد. اگر فعل زیان‌باری توسط کاربر یک شبکه اجتماعی انجام شود و شرایط و ارکان مسئولیت مدنی شامل فعل زیان‌بار، ورود ضرر و رابطه سببیت فراهم باشد، دعا تابع قواعد حاکم بر نظام مسئولیت مدنی از نوع مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر است. بنابراین دادگاه صلاحیت‌دار علاوه بر دادگاه محل اقامت خوانده، می‌تواند دادگاه محل وقوع فعل زیان‌بار یا دادگاه محل ورود ضرر باشد. چالش در این گونه دعاوی، یافتن محل انعقاد قرارداد یا محل اجرای تعهد، محل ورود ضرر یا محل ارتکاب فعل زیان‌بار است که در این خصوص، هر نظام حقوقی، به‌شیوه خود به کشف عوامل ارتباط یادشده مبادرت می‌کند. چالش دیگر، یافتن محل اقامت خوانده است. اگر خوانده یک شخص حقوقی ثبت شده باشد، دشواری در این خصوص احساس نمی‌شود؛ اما اگر شخص حقوقی یا حقیقی باشد که محل اقامت رسمی و ثبت شده در فضای مجازی نداشته باشد، در اینجا رسالت مالک آن شبکه اجتماعی آشکار می‌شود. از آنجا که محل اقامت آن کاربران، از طریق سرورهایی که به‌واسطه آن به اینترنت

۱. ماده ۳: «در تفسیر این قانون همیشه باید به خصوصیت بین‌المللی، ضرورت توسعه هماهنگی بین کشورها در کاربرد آن و رعایت لزوم حسن نیت توجه کرد». ماده ۴: «در مواقع سکوت یا ابهام باب اول این قانون، محاکم قضایی باید بر اساس سایر قوانین موضوعه و رعایت چارچوب فصول و مواد مندرج در این قانون، قضاوت نمایند».

متصل شده‌اند، در اختیار مالکان آن شبکه‌های اجتماعی قرار دارد، می‌توانند محل اقامت کاربر را کشف و احراز کنند. پرسش مهم در اینجا حدود تکالیف مالکان شبکه‌های اجتماعی در برابر شهروندان و دولت‌ها برای افشای اطلاعات کاربران است که یک مسئله دو وجهی محسوب می‌شود. از یک سو این بسترها موظفاند حریم خصوصی و اطلاعات شخصی کاربران را حفظ کنند (صادقی و همکاران، ۱۴۰۰) و از سوی دیگر، چون این قدرت را دارند که حاکمیت کشورها را با گردش آگاهانه اطلاعات تحت تأثیر قرار دهند، در برابر ایشان تعهد دارند. به نظر می‌رسد که هر زمان شبکه‌های یادشده بتوانند با دولت‌ها توافقی برای این موضوع داشته باشند، از حیث ترک فعل متخلف محسوب می‌شوند؛ اما در غیر این صورت، به‌ویژه در شرایطی که در یک کشور شبکه‌های یادشده به‌عنوان ابزار اجتماعی رسمی ارتباط به‌رسمیت شناخته نشده‌اند، تعهدی در این خصوص وجود ندارد. در فرضی که قراردادی وجود داشته باشد، دادگاه صالح و قانون حاکم تابع نظام قراردادی خواهد بود؛ اما در فرضی که قراردادی نباشد با توجه به اینکه اقتضای ذات فعالیت رسانه‌ای، گردش آزاد اطلاعات است، فرض محکومیت شرکت‌های مالک این شبکه‌ها، بسیار بعید به نظر می‌رسد.

در خصوص قانون حاکم بر این گونه دعاوی نیز همان‌گونه که بیان شد، در فرض وجود قرارداد، قانون حاکم بر قرارداد، ملاک عمل است که می‌تواند با آزادی اراده طرفین تعیین شود. در فرضی که قراردادی در میان نباشد، قانون حاکم بر تعهدات غیرقراردادی ملاک عمل است که می‌تواند قانون محل فعل زیان‌بار، قانون محل بروز ضرر و قانونی باشد که بیشترین ارتباط را با دعوا دارد.

منابع

- جباری، مصطفی (۱۳۷۸). «فتوا» یا «قانون»، نگاهی به اصل ۱۶۷ قانون اساسی. *فصلنامه حقوق*، ۳۸(۳)، ۱۲۷-۱۳۷.
- سلیمان زاده، سمیرا (۱۴۰۱). *گروه شرکت‌های تجاری، دادگاه صالح و قانون حاکم* (چاپ دوم)، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- صادقی، حسین؛ اسماعیلی، عباس و قاسمی، علیرضا (۱۴۰۰). مسئولیت مدنی دولت در فضای سایبر با نگاهی به آموزه‌های اخلاق سایبری. *فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری*، ۱۶(۱)، ۸-۱.
- صفایی، سید حسین (۱۳۹۱). *فواید عمومی قراردادها* (چاپ سیزدهم)، تهران، نشر میزان.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۶). *اعمال حقوقی* (چاپ دوازدهم)، تهران، شرکت سهامی انتشار.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۷). *قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی* (چاپ هجدهم)، تهران، انتشارات میزان.
- مافی، همایون و ادبی فیروزجایی، رشید (۱۳۹۳). صلاحیت دادگاه‌های ایران در قلمرو حقوق بین‌الملل خصوصی، *دو فصلنامه علمی پژوهشی دانش حقوق مدنی*، ۳(۲)، ۴۸-۶۳.
- ملکوتی، رسول و ساورایی، پرویز (۱۳۹۵). درآمدی بر مسئولیت مدنی در فضای سایبر. *فصلنامه پژوهش‌های حقوق خصوصی*، ۴(۱۵)، ۱۲۹-۱۴۹.
- نهرینی، فریدون (۱۳۹۶). *آیین دادرسی مدنی، جلد اول، مراجع قضایی و غیرقضایی و حدود صلاحیت آن‌ها*، تهران، انتشارات گنج دانش.

References

- American Law Institute. *Restatement (Second) of Conflict of Laws*. 1971 & 187 (1) (2). Available at: <https://goo.gl/iKA-ZCE>. Access 15/01/2024
- Elefant, C. (2011). The power of social media: legal issues & best practices for utilities engaging social media, *The Energy Law Journal*, (32), 1.
- Grimmelmann, J. (2015). The law and ethics of experiments on social media users, *Colo. Tech. LJ*, 13, 219.
- Jabbari, M. (1999). "Fatwa" or "Law", a look at Article 167 of the Constitution. *Law Quarterly*, 38(3), 127-137. (in Persian)
- Jimenez, W. G. (2015). Rules for offline and online in determining internet jurisdiction. Global overview and Colombian cases. *International Law*, (26), 13-62.
- Katouzian, N. (2007). *Legal Acts* (12th edition), Tehran, Sahami Publishing Company. (in Persian)
- Katouzian, N. (2008). *Civil law in the current legal order* (18th edition), Tehran, Mizan Publishing Company. (in Persian)
- Lambert, K. M., Barry, P. & Stokes, G. (2012). Risk management and legal issues with the use of social media in the healthcare setting. *Journal of Healthcare Risk Management*, 31(4), 41-47.
- Lipschultz, J. H. (2024). *Social media communication: Concepts, practices, data, law and ethics*. Routledge.
- Mafi, H. & Adabi Firuzjaei, R. (2014). Jurisdiction of Iranian courts in the field of private international law. *Two Quarterly Scientific Research Journals of Civil Law*, 3(2), 48-63. (in Persian)
- Malkouti, R. & Savaraei, P. (2016). An introduction to civil liability in cyberspace. *Quarterly Journal of Private Law Research*, 4(15), 129-149. (in Persian)
- Nahrini, F. (2017). *Civil Procedure, volume one, judicial and non-judicial authorities and their jurisdiction*, Tehran, Ganj Danesh Publications. (in Persian)
- Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). OJ L 177, 4.7.2008. Available at: <http://bit.ly/2vPJSX7>. Accessed in: 12/13/2016.
- Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contrac- tual obligations (Rome II). OJ L 199, 31.7.2007, p. 40–49. Available at: <http://bit.ly/2uF9aZa>. Accessed in: 12/13/2016.
- Sadeghi, H., Esmaeili, A. & Ghasemi, A. (2000). Civil responsibility of the state in cyberspace with a look at the teachings of cyber ethics. *Ethics Quarterly in Science and Technology*, 16(1), 1-8. (in Persian)
- Safaei, S.H. (2012). *Public benefits of contracts* (13th edition), Tehran, Mizan Publishing Company. (in Persian)

- Sarikakis, K. & Winter, L., (2017). Social media users, legal consciousness about privacy, *Social Media and Society*, 3, 1.
- Soleimanzadeh, S. (2001). Group of commercial companies, the righteous court and the governing law (2th edition), Tehran, Sahami Publishing Company. (*in Persian*)
- Stein, A. R. (2003). Personal Jurisdiction and the Internet: Seeing Due Process Through the Lens of Regulatory Precision. *Northwestern University Law Review*, 98, 41-415.
- Wang, F.F. (2010). *Internet Jurisdiction and Choice of Law: Legal Practices in the EU, US and China*. Cambridge: Cambridge University Press.